

İRAN GÜNLÜĞÜ: BÜYÜK SELÇUKLULARIN YURDUNDA

PROF. DR. HAŞİM KARPUZ*

Yazımın konusunu, 2011 yılı içerisinde 18 Nisan ile 18-28 Haziran tarihlerinde İran'da Büyük Selçuklu mirası projesi kapsamında gerçekleştirdiğimiz inceleme gezisindeki günlüklerim ve gözlemlerimin özeti oluşturmaktadır. Uzun zamandır Selçuk Üniversitesinde Anadolu Selçuklu Mimarisi dersi vermekteyim. Selçuklu Araştırmaları Merkezi başkanlığını yürütmekteyim. 2010 yılında bir grup fotoğraf sanatçısı arkadaşımın¹ Anadolu Selçuklu Mimarisi anıtları projesine danışmanlık yaptım. Hazırladığımız albüm Konya Selçuklu Belediyesi başkanlığınca basılıp dağıtılınca büyük ilgi gördü. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığınca himaye altına alındı.

Bunun üzerine Büyük Selçuklu mirası projesini düşünmeye başladım. Rahmetli dedem Hamdi Karpuz'un "Atalarımız Horasan'dan Bağdat'a oradan da yıllar sonra buraya gelmişler. Kurt dedemden öyle duydum." dediğini hatırladım. Selçuklu belediyesi başkanı Prof. Dr. Adem Esen'e bu fikrimi söyledim, çok iyi olur çalışmaya başlayalım dedi. Bu sefer benim yanımda Prof. Dr. Osman Eravşar'ın da danışman olarak projeye alınmasını teklif ettim. Kaynak temini koordinatör İbrahim Dıvarcı, yapıların tespiti Osman Eravşar tarafından gerçekleştirildi. Altı yıl

* Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatları Tarihi ABD Öğretim Üyesi.

Büyük Selçuklu Devleti 10.yüzyıl sonlarında Dukakoğlu Selçukbey tarafından kurulmuş, 1040 yılındaki Dandanakan zaferinden sonra resmen tanınmıştır. Horasan'da Merv şehri daha sonra Rey ve İsfahan başşehirleri olmuştur. Anadolu Selçuklularının da ataları olan Büyük Selçuklular, üstün yurt kuruculuk, askeri başarı, adil devlet yönetimi, eğitim, ekonomi, mimarlık ve yapı sanatındaki başarıları ile Orta çağda dünya uygarlığına önemli katkılar yapmışlardır.

içerisinde 16 ülke gezilerek 3 ciltlik mimari, 3 ciltlik müze eserleri kataloğu yayımlandı. 2. Cilt tamamen İran Büyük Selçuklu yapılarını kapsamaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti 10. yüzyıl sonlarında Dukakoğlu Selçukbey tarafından kurulmuş, 1040 yılındaki Dandanakan zaferinden sonra resmen tanınmıştır. Horasan'da Merv şehri daha sonra Rey ve İsfahan başşehirleri olmuştur. Anadolu Selçuklularının da ataları olan Büyük Selçuklular, üstün yurt kuruculuk, askeri başarı, adil devlet yönetimi, eğitim, ekonomi, mimarlık ve yapı sanatındaki başarıları ile Orta çağda dünya uygarlığına önemli katkılar yapmışlardır. Bu dosyada bu konularda yazılar yer aldığından bu başlıklara çok az değinilecektir.

İran yüzölçümü bakımından Türkiye'den çok büyük, 71 milyon (2007) nüfuslu, halkının yarıya yakını Türkçe konuşan Türkmen kökenli insanların yaşadığı bir ülkedir. Tarihi ve kültür değerlerimiz bakımından ortaklıklarımız bulunmaktadır.

Gazneliler, (969-1187) Büyük Selçuklulardan 1921 yılına kadar İran'da Safevi, Afşar, Kaçar Türkleri yönetime hâkim olmuşlardır. Kültür tarihçilerinin bereketli hilal dedikleri bölgede bulunduğu için tarih öncesi ve tarihi çağlarda önemli uygarlıklara, yerleşmelere sahip olmuştur.

İran Günlüğü-1:

Ağrı, 8 Nisan 2011 Cuma: Bu sabah akşam gelen arkadaşlarla kahvaltı yaptık. Odalarımızı boşalttık. Minibüsümüzle yola çıktık. Saat 10.30 sularında Doğubeyazıt-Gürbulak sınır kapısına geldik. Bizim tarafta, araçtaki çekim aletlerinin envanterinin yapılması, aracın kaydı, sigortası derken 13.30 sularında İran tarafına geçtik.

Oradan da yaklaşık iki buçuk saat kaldık. Sigorta işlemlerinden sonra yola koyulduk. İran kasaba ve köyleri bizim köylere benziyor. Eski İpek Yolu'ndan güneydoğuya doğru ilerledik. Karlı dağlar ufukta bir siluet çiziyor. Vadi içerisinde tek tük meyve ağaçları, (elma, erik, bademler) çiçek açtı. Mako adlı bir şehre girmeden geçtik. Vadiler, ovalar derken Hoy şehrine 35 km kala Tebriz'e yöneldik. Yolda patates, yumurta, çay satan gençlerde ayaküstü kahvaltı yaptık, kısa bir mola verdik.

Tebriz, 9 Nisan 2011 Cumartesi: 9 Nisan 2011 Tebriz: güzel güneşli bir gün, otel odasından etrafı seyrettim. Elma çiçekleri açtı, bazı sümbüller boy attı. Şehir cıvıl cıvıl. Kahvaltı yaptık. Konsolos Bey (Yunus Bey) ve Kâtip Zeki Bey geldiler. Bize bir mihmandar bulmaya çalıştılar. Biz arkadaşlarla Gök Mescit ve Azerbaycan Müzesini ziyaret ettikten sonra bir taksiye binerek konsolosluğumuza gittik.

Sonra mihmandarlarımız geldi. Bir Türk lokantasında yemek yedik ve Meraga'ya gittik. Kümbet-i Kabut (1196) Kümbet-i Müdevveri (12.yy) gördük. Bu iki türbeyi bizimle bir grup üniversite öğrencisi de ziyaret etti. Ayrıca bir İlhanlı türbesini görüp geri döndük.

Tebriz 10 Nisan 2011 Pazar: Bu sabah otelde kahvaltı yaparken bir kadın dikkatimi çekti.

İleriki masadan devamlı bana bakıyordu. Kalkarken biraz daha yaklaşım dikkatli bakınca Hacettepe'den Serpil Bağcı Hanım olduğunu anladım. Selamlaştık. "Dağ dağa kavuşmaz ama insan insana kavuşmuş" . Bulutlu bir gün, Yunus Bey adlı mihmandarımızla yola çıktı. Miyaneh'te Kız Köprüsü'nü görüntüleyip Zincan'a geçtik. Burada Kirve mescitini ziyaret ettik(18.yy). Güneye devam ederek Sultaniye'nin içinde Sultan Olcayto'ya uğradık. Programımızda olmamasına rağmen Sultan Olcayto'yu da ziyaret ettik. Cengiz Han'ın torunu Büyük Cihangir'in sadece muhteşem türbesi kalmış. Büyük sultan türbesini sağlığında yaptırmış ve Sultan Sencer Türbesi'ni esas almış. Daha görkemli bir yapı inşa ettirmiş. Yapıyı gezerken

Gazneliler, (969-1187) Büyük Selçuklulardan 1921 yılına kadar İran'da Safevi, Afşar, Kaçar Türkleri yönetime hâkim olmuşlardır. Kültür tarihçilerinin bereketli hilal dedikleri bölgede bulunduğu için tarih öncesi ve tarihi çağlarda önemli uygarlıklara, yerleşmelere sahip olmuştur.

hüzünlendim. Bu kadar büyük bir Sultan'ın sarayının yerinde yeller esiyor. Başkenti büyük bir köy hâlini almış. Türbesi perişan, müze olmuş. Dünya saltanatı yalan imiş.

Bazı Azeri deyimleri: Huda Hıfz. Allah Saklasın, telefon konuşmaları sonunda söyleniyor.

Sultaniye'nin güney doğusunda Sucas Mesciti Cumasını gördük. 12.yy'da tarihlenen yapı alçı süsleme bakımından zengindir. Sucastan Sonra Ahbar'da Pirahmet Türbesi'ni (12-13.yy) ziyaret ettik. Yorucu bir yolculuktan sonra Tebriz'e döndük. Bir lokantada Cüce kebabı yedik.

11 Nisan 2011 pazartesi: Tebriz'den yola çıktık parçalı bulutlu bir hava var. Kaleybar'a geldik. Burası nehirlerin kesiştiği bir vadinin içindedir. Buradan dağlara tırmanarak kuzeye doğru yol aldık. Hüdaferin köprülerini çekmek istedik. Burada Azerbaycan'la İran arasında Aras nehri akıyor. Askeri sınır karakolları var. Çekimlerini yaptık. Askeri inazibatlar gelip kameramıza el koyup İbrahim Dıvarcı ve mihmandarımız Yunus Bey'i gözaltına aldılar. Uzun uğraşlar telefon görüşmelerinden sonra karakola gelen sivil polislerin yardımıyla arkadaşlarımız serbest bırakıldı, görüntülerimiz silinmedi. Sevinerek hızla Erdebil'e hareket ettik. Burada Yeni Cuma camisini inceledik. Merkezde iki köprü görüntüledik. Güzel bir lokantada yemek yedik. Lokantada İbrahim Tatlıses'i ve Başbakanı sordular. Yolda arabayı kameraman Ömer Faruk sürdü. Tebriz'e döndük.

12 Nisan 2011 Salı: Tebriz'den ayrıldık, tekrar güneye doğru gittik. Hava yağmurlu, Malaken'de dürüm yaptırдық. Sınra yakın köyler, uçsuz bucaksız dağlar, ekili alanlar, bağ evleri, küçük sürülerini otlatan köylüler gördük. Tahran'da elçilikle görüştük, bakanlık izni olmadan çekim yapmamamızı söylediler. Dolaşarak Sungur'a gittik. Burası bir Türkmen kasabası, Mirası Fehrengi, Eski Eserler Müdürlüğünden bir arkadaş, bekleyerek bize yardım etti. Sivil polisler pasaportlarımızı kontrol ettiler. Yolumuza devam ettik, akşam geç saatlerde Hamedan'a vardık. Apadana restoranda yemek yedik. İbni Sina otelinde yattık.

13 Nisan 2011 Çarşamba: Otel soğuk ve bakımsız, manzarası güzeldi. Şehrin merkezinde İbni Sina anıtını gördük. Hızla doğuya ilerleyerek Saveh yoluna girdik. Daha sonra otobana girdik ve Tahran'a vasil olduk. Tahran 8-9 milyonluk büyük bir şehir. Karmaşık trafiği var. Bir müddet sonra büyükelçilikten gelen arkadaşlarla buluştuk. Cadde ortasında Firdevsi'nin heykeli vardı. İrşad bakanlığına gittik, dış basın bölümünde fotoğraflarımızı çekip bize basın kartı verdiler. Sonra genel

müdürle toplantı yaptık. Sonra büyükelçiliğimize gidip yemek yedik, oradan Lale oteline gittik. Biraz dinlendikten sonra sokağa dolaşmaya çıktık. Çok güzel dükkânlar var, kitapçılar, satıcılar. Bir buçuk saat dolaştık, portakal suyu içtik.

Üniversite öğrencileri çok modern giyiniyorlar. Sonra makyajları tamamen Avrupai, sadece başlarının yarısını örten başlıkları var. Caddelerin kenarlarından akan su kanalları var. Dönüşte yolumuzu kaybettik.

14 Nisan 2011 Perşembe: Yeni rehberimizle Saveh'e hareket ettik. Cuma Mescitini inceledik. Saveh köyünde Şehzade Abdullah Türbesi'ni ziyaret ettik. Buradaki mezarlar yerle hem zemin, insanlar üzerlerinde geziyorlar. Tefriş'te İmam zade Muhammed ve cami Şisnavı inceledik. Bibihatun Türbesi kötü restore edilmiş. Arak ilçesinde 72 kişi türbesini ziyaret ettik. Etrafta çok sayıda ziyaret yeri var. Günün son ziyaretini Mud Abad'daki Şehzade Ahmet ve Havva Hatun türbelerine yaptık.

15 Nisan 2011 Cuma: Hamedan Ebuali otelinde kaldık ve sabah çalışmaya başladık. Sabah kahvaltıdan sonra Künbeti Aleviyana gittik. Arkasından Medlerin ilk yerleşmelerini ve kazı alanlarını gezdik. Medlerin kerpiç sarayı çatı altına, daha sonra kent merkezindeki Künbet-i Kırban'ı ziyaret ettik. Sonra Tuyserkân'a hareket ettik. Tuyserkân yakınlarında bir köprü görüntüledik. Tuyserkân'daki Heykuk Nebi türbesini ziyaret ettik. Bu zat Küdüs'te Suleyman tapınağını yaptırmış, Yahudi Türklerin atası sayılıyormuş. Tuyserkân yakınlarında bir Şah Abbas kervansarayını görüntüledik, çıkışta kemerli dik bir köprüyü ziyaret ettik. Hamedan'dan Kazvin'e yöneldik. Hamedan çevre yolunda bir semaver dükkânında patates, peynir, domatesle kahvaltı yaptık.. Bu sürede İran'lı yolcular ailelerle sohbet ettik. Fatma adlı küçük bir kızın resmini çektik. Kazvin'e doğru yola devam ettik. Takıstan'da Pir-i Takıstan türbesini görüntüledik. Kazvin'e yöneldik. Yol üzerinde köyleri gördük. Haregan Türbelerini aradık. Ali Abad Köyü, daracık sokakları, tamamen kerpiç avlulu iki katlı evleri ile dikkatimizi çekti. Kazvin'e büyük bir park ve Pazaryerinden girdik. Şehir çok canlı ve hareketli idi. Önce Kazvin Mesciti Cumasına geldik. Hava karardı, kütüphanede Haydariye Medresesini sorduk. Otele gelirken yemek yedik. Otelde Haregan türbelerinin yerini bulduk.

16 Nisan 2011 Cumartesi: Kazvin'de Elburz otelinde kaldık. Sabah kalkıp Mirası Fehrengi'ye (Eski Eserler müdürlüğüne) gittik. Birkaç yapı sorup Kazvin Ulucami'ye (mescit-i Cuma) geldik. Eravşar'la caminin damına çıktık, çok güzel

fotoğraflar çektik. Sağlığım elverdiği için Allah'a şükrettim. Arkasından Haydariye Mescidine gittik. Zengin çini alçı süslemeleri var.

Şehir merkezinde Seucides mesciti ve türbesini gördük. Hasan Sabbah'ın burada gömülü olduğuna inanılıyor. Alamut kalesi de buraya yakınmış. Akşama doğru tarihi köylerden geçerek Farsçin civarında İmamzade Feyzullah, İmamzade Abdullah türbelerini gördük. Buralarda restarosyon vardı. Ziyaabad Hürremtaş'ta şehrin dışında bir türbe gördük bunlarda geç döneme ait olmalıydı. Kazvin'in yaklaşık 120 km güneybatısındaki Hisar-e Valiye Asr köyüne geldik. Köyü geçtikten sonra yolda kharagan(Haregan) Türbelerini gördük. Müthiş tuğla işçiliği, tuğla kesme kitabeleriyle önemli Selçuklu Türbeleridir. Heyder üzerinden Zenjan'a geldik ve burada konakladık.

17 Nisan 2011 Pazar: Zenjan'dan yola çıktık. Urmiye yolunda Hamid Abad köyü yakınlarında gördüğüm birkaç türbe zaviye (hamam) kalıntılarını inceledik. Hızla Tebrize ulaştık. Şehrin varoşlarında yemek ve ihtiyaç molası verdik. Urmiye gölünün ortasından 20 km.lik bir yolla geçtik. Gölün çok tuzlu olduğu demir boruları eritmesinden anlaşılıyor. Urmiye büyük bir şehir. Sonra şehir merkezindeki S Kümbete ulaştık. Burasını taş eserler müzesi yapmışlar. Türbenin çevresine koç heykelleri, kaya gravürleri, Urartu yazıtları koymuşlar. Buradan bedesten-bazarın yanındaki Urmiye Ulu Cami'ye gittik. Merkezi kubbeli yapının avlusunda medrese odaları konulmuş olmalı. Selçuklu, İlhanlı ve Kaçar dönemlerini yaşamış olan yapı hâlâ restore ediliyordu. Burada 2010'da bir sempozyum yapılmış. Bütün tanıtım yazılarında Şemseddin Tebrizi'nin burada öldüğü yazılı. Burada ilginç yivli bir minare gördük. Minareye koçbaşları- boynuzları monte edilmiş. Tebrizi'nin mezarı yerde sanduka şeklinde belirtilmiş.

Hızla Hoy'a geldik. Merkezde iki İlhanlı Camisini inceledik. Şemsi Tebrizi türbe medresesine gittik. Burada 2010'da bir sempozyum yapılmış. Bütün tanıtım yazılarında Şemseddin Tebrizi'nin burada öldüğü yazılı. Burada ilginç yivli bir minare gördük. Minareye koçbaşları- boynuzları monte edilmiş. Tebrizi'nin mezarı yerde sanduka şeklinde belirtilmiş.

Sorup şehrin merkezine otobüs terminaline yakın bir kavşağa ulaştık. Burada rehberimiz Ali Bey'le vedalaştık. Rehberimiz bölgeyi tanımamasına rağmen, dindar-namazını kaçırmayan bir Azeri Türkü. Buradaki bütün Azeriler gibi İran'ın asli unsuru olduklarını söyledi. Akşam 21.30 sularında Gürbulak sınır kapısına ulaştık.

İran Günlüğü 2

19 Haziran 2011 Pazar: Gece uçakla 01.45'de Tahran havaalanına indik. Pasaport işlemlerinden sonra elçilik görevlilerinin bulduğu Celil adlı taksi şoförü ile İsfahan'a hareket ettik. Kum şehrine kadar yol ışıklandırılmış. İsfahan ortasından geçen Zayende Ruth'un suladığı, hayat verdiği bir şehir. Şehrin kenarındaki Tutiya Otel'i'ne gidip arkadaşlarımızı bulup yerleştik. Tuti efsanevi bir papağan, insanlara – prens ve prenseslere hayat dersi içeren hikâyeler anlatır. Tutiname "İslam Dünyası'ndan Hikâyeler" adıyla tercümesi 1001 Temel eserlerden çıktı. Hemen araziye çıktık: Kenar mahallelerdeki-Deşti Musalla'yı dışarıdan görüntüledik. İlhanlı yapısı olan Ez İran'ı çektik. Gez Minaresi ve cami kalıntılarının içine giremedik. Süslemelerden Selçuklu olduğu anlaşılıyor. Daha sonra Helf Cüye Camii'ne geldik. Bir mihrap önü kubbesi olan Selçuklu eseridir. Mihrabı orijinal. Onarım evreleri görülüyor. Arkasından İsfahan Mesciti Cuması'na geldik. Giriş kapısında genç kızlar restorasyon yapıyorlardı. Uzun süre fotoğraf çekmemiz için bekledik. Sonunda camiye 50 dolar yardım yaparak çalışmaya başladık. Fotoğraflardan anlaşılacağı gibi bir iki gün önce camide toplu itikaf ibadeti yapıldığı için her taraf şişeler, yemek tabakları, perdeler, ocaklarlaydı. Esas caminin mihrabı yenilenmiş. Mihrap önü kubbesi sağlamdır. Yan kanatlarda perdelerle kaplanmıştı.

Dört eyvanlı avlu muhteşem görünüyor. Eyvanlar arasında dönem farkları anlaşılıyor. Tam eksendeki Terken Hatun Kubbesi (Kümbed-i Haki) ve çevresini gezdik.

Burada çok yoruldu. Bir halı rulosu üzerinde yatıp dinlendim. İbrahim Bey yine çatıya çıkıp güzel resimler çekti. Abdest alıp iki rekât farz öğlen namazı kılıp peygamberimize, Selçuklu atalarımıza, Türk İslam büyüklerimize aile fertlerim için dua ettim.

36°C sıcak altında yürüyerek Ali Camii ve minaresine gittik. Orada bazı geleneksel el sanatı üreten dükkânları görüntüledim. Tekrar yürüyerek Nemeki Mesciti ve Hamamına gittik. Bu iki yapıdan mescit yenilenmiş, hamam yıkılmıştı.

Yürüyerek arabanın yanına giderken kendimi kötü hissettim, otele dönmek istediğimi söyledim. Bir taksiye bindirip gönderdiler. Yolda geçen yılki sıcakları hatırladım. Otelde klimayı çalıştırdım ve yattım. Arkadaşlar dönünce kalkıp yakında bir otelin lokantasına gittik. Ben oteldeyken arkadaşlar şu yapıları görüntülediler.

Hafızın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.
Gece; bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış.
Eski Şirazi hayal ettiren ahengiyle.

- Sarban Minaresi
- Şah Ali Hamamı (bozulmuştur)
- Şura Hamamı (bozulmuştur)
- Güldeste Minaresi
- Cil Duhteran / Kırk Kızlar Türbesi Minaresi

20 Haziran 2011 Pazartesi: İsfahan'da şehir merkezinde gezdik. Azadlık (Humeyni Meydanı), Pazar, Rakibiye Müzesi, Cil Duhteran (Kırk Kızlar) türbelerini inceledik. "Embe"adı verilen kavuna

benzer bir meyve aldık. Çok hoşumuza gitti. Hızla Ardakan'a gittik. Buradaki Mescit-i Cuma ve bir kayalık üzerindeki kümbeti Ali'yi görüntüledik. Şiraza girmeden Persopolisi (Tahtı Cimşit) görmek istedik. Güneş batarken harabelere ulaştık. Müze kapandı kitap broşür alıp Şiraz'a geçtik.

21 Haziran 2011 Salı: Sıcak oldukça fazla. Önce Hafızın kabrini ziyaret ettik. Yahya Kemal'in Rindlerin Ölümü şiirini hatırladım:

Hafızın kabri olan bahçede bir gül varmış;

Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.

Gece; bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış.

Eski Şirazi hayal ettiren ahengiyle.

Arkasından Sadi'nin türbesini gördük. Şiirin büyük ustalarına Fatiha'lar gönderdik. Şirazdan Firuzabat yoluna girdik. 50 km de Kavar köprüsünü çektik, eski bir kervansaray, Firuzabat kalesi, Ardışir'in sarayını görüntüledik. Antik şehirde Firuzabat minaresini ziyaret ettik. Akşamın son ışıklarında Darap şehrine geldik. Ulucamiyi görüntüledik. Nakşışapur oteline yerleştik. Otelimiz temiz ve servisi çok iyiydi.

22 Haziran 2011 Çarşamba: Darap- Neyriz-Kirman. Neyriz Mesciti Cuma'yı görüntüledik. Sirjan'a hareket ettik. Yolda Osman Eravşar küçük bir kervansarayı ziyaret etti. (Bandsir'e 28km)

Bandsir'de Kale'yi çektik. Bu kale bir derebeyi şatosudur. Bazı eklenti binaları el sanatları merkezi yaptılar. Esas kale kötü restore edilmiş, bir hamam kalıntısı vardı. Bardsir-Nigar arası 17 km. Nigar tam bir arkeolojik alandır Nigar Camii'nin çinili minaresi, cami, hamamı görüntüledik. Nigar'ın kerpiç surlarından sadece bir kulesi kalmıştır.

Nigar'dan sonra Kirman'a hareket ettik. Önce Cebeliseng türbesini çektik. Sonra kale ve buzhaneyi gördük. Uğraşlar sonucu Pazar şah Mesciti'ni ziyaret ettik.

23 Haziran 2011 Perşembe Kirman: Bugün çok sıcak arabamızı bırakıp taksiyle çalışmaya başladık. İlk ziyaretimizi Melik Dinar Mescitine yaptık. Doğusunda hamam vardı. Dört eyvanlı Selçuklu ve İlhanlı dönemi olmalı. Burada İran Kanal 1. yapımcıları ile karşılaştık.

Daha sonra Melik Dinari mescitini ziyaret ettik. Değişmiş bir mescit, kaleye geçtik. Tekrar Pazar şah mescitini ziyaret ederek, Yezd'e hareket ettik. Yezd'de önce Camii Kebir'i ziyaret ettik. İlhanlı dönemi yapısı kale ve kerpiç minareyi görüntüledik. Birkaç değişmiş mesciti ziyaret ederek Ebranabad mescitine gittik. Sagend tam kale köy. Kalenin içinde Mesciti Camiyi, yanındaki hamamı inceledik. Cami dört eyvanlı planlı, terk edilmiş.

Kale kısmen restore edilmiş. Akşam Tahran'a Lale Otel'e indik.

24 Haziran 2011 Cuma: Yezd Tahran yolunda ilerledik. İlk durağımız Nadusan oldu. Tam bir orta çağ şehri. Doğuda ki kaleden fotoğraf, film çektik. Mescit yeni, bir Selçuklu minaresi görüntüledik. Daha sonra Benderabad'a girdik. Muhteşem kerpiç mimarı var. Mescit'i Cuma 4 eyvanlı şemaya sahip. İlhanlı dönemi eseri olmalı. Müteakiben müthiş bir orta çağ kale köyü. Horanak'a geldik. Büyük bir Safevi kervansarayını gördük. Serpuşe'de bozulmuş bir camiyi inceledik.

25 Haziran 2011 Cumartesi: Tahran'da büyükelçiliğimize uğradık. Rehberimiz Ali Bey değişti. Semnan'a gittik, Şeyh Semnani türbesini ziyaret ettik. Mescit-i Cuma'yı, Kapalı çarşuyu, Büyük Kız kale, Küçük kız kale, Ahemenid yapısını, cam kule ve buzhaneyi fotoğrafladık.

Civarda Zavgan Cuma Camii'ni, Sorgah çok ayaklı camii'ni inceledik. Damgan'a hareket ettik. Yolda Ribat'ı Anuşirvani ve yanındaki Safevi kervansarayını gördük. Damgan'da otel bulamadık. İkiye bölündük.

26 Haziran 2011 Pazar: Hava güzel. Damgan merkezde çalıştık. Çilduhteran imam Cafer, anonim türbeleri ziyaret ettik. Sonra Tarikhane Camii ve minaresini ve Pir Alemdar türbesi, Burcu Mihmandost türbesini görüntüledik. Yola devam edip Bestam'daki tekke yapısını ziyaret edip kümbeti Kâbus'a vardık. Gerçekten muhteşem bir eser. Bir tepe üzerinde üçgen çıkıntılı gövdesiyle bir kule gibi. Akşamın son ışıklarında Aktepe deki köprüyü inceledik. Korgan'a geçtik. Burada ormanlık içinde bir otelde kaldık. Gece üşüdük.

27 Haziran 2011 pazartesi: Merkezde İmam zade İshak Nur türbesini civardaki Kurt köy harabelerini ziyaret ettik. Bestam'da külliye, Nakşîlerin zikir törenini izledik. En son Format köyü Mescit-i camisini inceledik. Büyük bir Selçuklu eseridir. Güzel restore edilmiş ve korunmuş. Eyvanlı avlu, çini, alçı, terakota süslemeleri eski güzelliğinde bir yapı. Bekçinin hanımı bize su ve karpuz ikram etti.

28 Haziran 2011 Salı: Sebzevar-Meşhed- Bugün İran-Horasan'da son günümüz. Kahvaltıdan sonra Hüsrevgird minaresini ziyaret ettik. Hüsrevgird Minaresi iyi korunmuş, Kahve, çay içilen yer haline getirilmiş. Kent merkezindeki İmam Yahya Camii/türbesi yenilendi. Selçuklu eseri Paminar'ın fotoğrafları çekildi.

Ribat-ı Zaferiya: saat 11 gibi Zaferiyan Köyü'ne geldik. Hava oldukça çok sıcak. Han bir kerpiç kalenin içine yerleştirilmiş. İki avlulu yapı tamamen haraptı. Safevi Hanı, aynı köyde büyük bir han var. Ayrıca Buzhane-Sarnıç görüntülendi.

Meşhede doğru yol alıyoruz. 50 km kaldı. İlk durağımız Nişapur oldu. Gelişmemiş düzensiz bir şehir. Sorduğumuz eserleri bulamadık. Kenar mahallelerde bulunan eski kent kazısı (Şadyak Kazısını) ziyaret ettik. Arkasından aynı bölgede bulunan büyük bilim adamı Altar'ın türbesini ziyaret ettik. Resim çektirdik. Daha sonra bitişik parktaki Ömer Hayyam'ı ziyaret ettik. Su aldık, ben de hediyelik Hayyam mezarının maketini aldım. Çok düzenli kazı yapıyorlar. Çatı altına almışlar. Kazı evinde de resim çektik. Hızlı bir şekilde Meşhed'e hareket ettik. Serhas yolunun 25. kilometresinde Ribat-ı Melik-i ziyaret için yola devam ettik. Türkmen köylerinden geçtik. Yolda Arslan Cazip türbesini ve minaresini görüntüledik. Güneş batarken kervansaraya ulaştık. Kervansaray restore edilmiş önünde kazı yapılmış, eski bir kervansaray izleri bulunmuş. İçine giremedik. Ribat-ı Melik'ten hızla ayrılıp 19.00'da Meşhed havaalanına intikal için yakın bir köyde taksiye bindik. Trafik çok sıkıştı, alana varınca uçağımızın ertelendiğini öğrendik. 21.45'te Tahran Mehrabat havaalanına uçtuk. 55 km uzaklıktaki İmam Humeyni alanına taksi ile geçtik.

29 Haziran 2011 Çarşamba: 04.30'da Ankara'ya indik.

Sonuç

İran seyahatimizi toplam 20 günde tamamladık. Çalıştığımız bölgeler ve mevsimler uyumlu değildi. Nisanda güneyde, Haziranda kuzeyde çalışmalıydık. Şüphesiz bütün Büyük Selçuklu yapılarını göremedik. Alamut kalesi gibi zor yerlere gidemedik. Bazı fotoğrafları Mirası Fehrengi'den aldık. Günlüklerde zikrettiğim yapılar Büyük Selçuklu (11-12yy.) eserli olduğu için ayrı ayrı tarihleri verilmemiştir. Ayrıca bu eserlerin mimari özellikleri başka bir yazıda ele alınacağı için ayrıntıya girilmemiştir. Aşağıdaki kısa bir değerlendirme ile yazımı bitiriyorum:

1. Şehirler: Tam doğu, Ortaçağ şehirleri görünümü yok, şehirler silüet olarak modern şehir görünümünde (Türkiye gibi), içine girdikten sonra çarpık yapılaşmayı görebiliyorsunuz.

Planlama, eski Part Sasani şehirleri Firuzabad Darap gibi dairesel planlı merkeze dik inen caddeler, kesiştikleri noktalarda yine dairesel kavşaklar yapılmış. İyi bir düzenleme, ancak park etmiş araçlar, araç yoğunluğu trafik keşmekeşi yaratıyor.

Kamu binaları, bankalar, oteller, şehirlerin en görkemli binaları, değişik tipte iş hanları, cam binalar, modern iş merkezleri karşımıza çıkıyor.

Çarşılar-Pazarlar: Şehrin kalbi konumunda her şehrin kapalı çarşısı pazarı var. Burada geleneksel dükkanlar, ürünler satılıyor. Şehrin sıcak havasından kaçanlar burada serinliyor. Alışveriş yapıyor. İsfahan'da 5-60 dakika çarşıda gezdik, geleneksel dükkânlarda fotoğraflar çektik.

Başkent Tahran'a hem şimdi hem de Nisan'da uğrayıp birer gece Lale otelde kaldık. Tahran çok büyük ve tam modern bir şehir. İstanbul gibi girip çıkmak için yarım gününüz belki de tam gününüz gidebilir.

İsfahan, dünyanın yarısı anlamına geliyor. Bu şehri yeterince gezemedik. Siosepol-33 gözlü köprüyü ve çevresindeki parkı göremedik. Büyük ve güzel bir şehir. "İsfahan dünyanın yarısı Tebriz olmasaydı" diye bir söz var. Tebriz'de çok güzel bir şehir. Eskiden ortasından, çevresinden geçen nehirler varmış. Yılın belirli zamanlarında su verilebiliyormuş.

İran'da gezdiğimiz şehirlerarasında(yaklaşık 25 büyük şehre uğradık) en bakımsız Nişabur'du. Burasıda eski bir başkent. Feridun Attar, Ömer Hayyam gibi ünlü bilgin ve şairler bu şehirde medfun.

2. Kasabalar-Köyler: Küçük kasabalar, bizim ilçelere benziyor. Genelde iyi planlanmış, trafiği düzgün yerleşmeler. Bazılarında yeni beton camiler gördük. Burada da demeklerin yaptığı estetiği olmayan camiler dikkatimizi çekti.

Köyler: Geleneksel mimari özelliklerini koruyor. Müthiş bir kerpiç mimari var. Horanak ve Sagend gibi köylerde müthiş bir halk mimarisi/kerpiç mimari var. Köylerden kentlere göç İran' da da var. Birçok evin/mahallenin terk edildiğini gördük. Köyler geniş ovaların, çölleşmiş arazinin bir ucunda dağların eteklerinde suyu olan vadilerde vahalarda yer alıyorlar.

3. Yollar: Şehirlerarası yollar, Türkiye standartlarında olmazsa da iyi durumda. Kasaba ve köylere çift şeritli, tek şeritli asfalt yollar yapılmış. Yollar bakımlı, batılı tarzda levhalar var. Levhalar, Farsça ve İngilizce, uzaklıklar, kavşaklar, yönler gösterilmiş. Zaman zaman otobanlara girdik. Yollar iyi durumda ve güvenli.

4. Oteller-Lokantalar-Yemekler: Otel ve lokantalarda belirli bir kalite standardı var. Bizdeki standartlara uygundur. Otellerde alafrağa tuvaletlerin (klozetlerin) yanında Klasik-alaturka tuvaletlerde var. Bazı oteller çok güzel dizayn edilmiş, Darap da kaldığımız otel çok güzel tasarlanmış, yeni pırıl pırıl bir oteldi. Benzinciler, kasabalar, köylerde girdiğimiz tuvaletler temizdi ve hepsinde sıvı sabun hatları-depoları vardı.

Yemeklerde iyiydi. Çorbalar sebze, mercimek çorbasını severek içtik. Kebaplar Sultani ve tavuk cüce kebabı. Biz cüce kebabı yedik. Salatalar kutulanmış, yağsız, tuzsuz veriliyor. Yemeklerle birlikte kayık tabakta pirinç pilavı koyuluyor. Yağsız ama safranlı pilavlardan tek bir tabak aldık. En çok dikkatimizi çeken bu sıcak ülkede taze balıklar servis edilebilmesiydi.

5. İnsanlar: İran halkı bize çok benziyor. Doğulu, yardımsever insanlar. Günlük işlerinde güçlerinde çalışıyorlar, tevekkül içindeler. Formabad Mescidi camisini çalışırken bekçinin hanımı bize karpuz ve kayısı ikram etti. Küçük kızıyla birlikte bize o kadar ilgi gösterdi ki, unutmak mümkün değil. Güler yüzlü, sempatik yardımsever İran kadınlarının temsilcileri gibiydi. Birçok yerde Türkçe konuşuluyor. En çok İbrahim Tatlıses, Mahsun Kırmızıgül, Muazzez Ersoy ve Sibel Can'ı seviyorlar ve kasetlerini soruyorlardı.

6. Özel Ziyaretler: Araştırmamız sırasında sırf Büyük Selçuklu eserlerini ziyaret etmedik. Persopolis, Firuzabad-Ardışir sarayı gibi arkeolojik yerleşmeleri gördük. Şiraz' da ünlü şairler Hafız ve Sadi'yi; Nişabur'da Feridun Attar ve Şair Ömer Hayyam'u ziyaret ettik.

7. Büyük Selçuklu Eserlerin Durumu: İran' da Kültür varlıkları, mimari miras, müzeler, El Sanatları ve Müzeler Genel Müdürlüğü diye tanımlayabileceğimiz Mirası, Ferengi'ye bağlıdır. Günümüzde kullanılan cami ve türbeler iyi durumda, bakım ve onarımları yapılıyor. Köy ve kasabalarda bazı yapılar bozulmuş.

İran'da geleneksel kerpiç ve tuğla işçiliği devam ettiği için yapılar çok başarılı restore edilmiş. Çiniler, birebir aslına uygun tasarlanıp hazırlanıp yerine konuyor. Şiraz'da Sadi'nin mezarında böyle bir restorasyonu görüntüledim. Formabad Camisi çok başarılı alçı, çamur-terracota-çini süslemeler aslına uygun tamamlanmıştır.

İran Kronolojisi

Yontma Taş Çağı	M.Ö. 18.000-11.000
Neolitik Çağ	M.Ö. 11.000-35.000
Tunç Çağı	M.Ö. 3500-1500
Demir Çağ	M.Ö. 1500-550
Medler	M.Ö.612-550
Persler	M.Ö. 550-247
Seleokoslar	M.Ö.330-247
Partlar	M.Ö. 247-M.S. 226
Sasaniler	M.Ö. 226-621
Emevi-Abbasi Dönemi	661-11. Yüzyıl
Selçuklular	1040-1194
İlhanlılar	1256-1353
Celayirliler	1340-1432
Timurlular	1370-1507
Karakoyunlular	1351-1469
Akkoyunlular	1396-1508
Safeviler	1501-1736
Kaçarlar	1796-1925
Rıza Şah	1925-1979
İran İslam Cumhuriyeti	1979 -

1 Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı ve Fevzi Şimşek, Ömer Faruk Çetin, Osman Eravşar, Haşim Karpuz.

Kaynaklar

AKIN, G. (1990), *Asya Merkezi Geleneği*, Ankara.

ARIK, M. O. (1976), "İslam Mimarisinde Türklerin Getirdikleri", *İslam Sanatında Türkler*, İstanbul, s.8-16. CEZAR, M. (1997), *Anadolu Öncesinde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul.

ÇEŞMELİ, İ. (2006), *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul.

KUBAN, D. (1977), *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul.

MOLİNE, J. (1978), "Seljuq Minaret s un Iran: Developments in the Docorative Scheme", *The Art Of The Seljuqs In Iran And Anatolia*, (Editör: Robert Hillenbrand), Califomia, 1994, s. 3843. Öney, G., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara.

ÖZKEÇECİ, İ. (2014), "Bazı Selçuklu Minarelerinde Süsleme Programları", *İsmek El Sanatları*, Sayı: 17, İstanbul. s. 96-103.

POPE, A. U. (1976), *Persian Architecture*, Tehran.

VAKİLZADE, P., D. (2005), *Iran, Isfahan*.

VAKİLZADE, P., D. (2006), *East Azarbaycan, Tehran*.